

CESARSKIE OGRANICZENIA SWOBÓD OBYWATELSKICH W USTAWODAWSTWIE PAŃSTWOWYM WZGLĘDEM POGAN W IV–VI WIEKU

Niniejszy artykuł ma za zadanie przedstawienie wzajemnych stosunków polityczno-religijnych pomiędzy władzą świecką, a wyznawcami religii pogańskiej w cesarstwie rzymskim w okresie od IV do VI wieku. W kontekście tych relacji uwagę skupiono na kwestii prawodawstwa rzymskiego i jego skutków społecznych. W temacie artykułu celowo umieszczono współcześnie brzmiące sformułowanie „ograniczenia swobód obywatelskich”. Z punktu widzenia prawa, taki wybór może budzić wątpliwości, gdyż jest zbyt mało precyzyjny i w pełni nie wyjaśnia specyfiki prawnej od strony terminologicznej badanego zagadnienia. Praca ma jednak charakter filologiczno-historyczny, więc nie wydaje się to konieczne. Chcąc jednak uniknąć nieporozumień należy przyjąć, iż pod tym hasłem należy rozumieć próbę pozbawienia obywateli prawa do pełnego korzystania z przysługujących im z racji obywatelstwa praw i przywilejów, bez zbytecznego wikłania się w zawiłości prawne.

Kluczowym zagadnieniem dla tematu jest ustawodawstwo religijne pierwszych cesarzy chrześcijańskich, w których rękach instrumentem polityki religijnej stały się ustawy cesarskie¹. Wiele ustaw o tematyce religijnej wydał Konstantyn, pierwszy władca chrześcijański. Koniec IV wieku również obfitował w liczne rozporządzenia poświęcone tej problematyce. Wiele ustaw religijnych wydano w kancelarii Teodozjusza i jego współwładców. Jednakże najwięcej przepisów dotyczących regulacji spraw religijnych wydał cesarz Justynian². Większość ustaw poruszających problematykę religijną zawiera zagadnienia, które wykraczają poza temat niniejszego artykułu i nie będą stanowić przedmiotu rozważań. Ogólnie rzecz ujmując podjęte badania mają na celu wydobywanie ustawodawstwa religijnego poruszającego kwestię pogaństwa. Jednakże zgodnie z tematem szczegółowe badania zostaną przeprowadzone w kierunku analizy i interpretacji ustaw mieszczących cesarskie ograniczenia natury społecznej, które wydano przeciwko wyznawcom starej religii rzymskiej.

---

¹ K. K o l a ń c z y k, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1978, s. 34 i niżej. Szerzej na temat: L. W e n g e r, *Die Quellen des römischen Rechts*, Wien 1953, s. 372 i niżej; H.F. J o l o w i c z, B. N i c o l a s, *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, London 1972, s. 327–352. Literaturę zestawia: G. D u l c k e i t, F. S c h w a r z, W. W a l d s t e i n, *Römische Rechtsgeschichte*, München 1981, s. 213–214.

² G.G. A r c h i, *Giustiniano legislatore*, Bologna 1970.

W pierwszej kolejności analizie zostaną poddane rozporządzenia umieszczone w ogłoszonym w 438 roku *Kodeksie Teodozjańskim*³. W dalszej części z zachowaniem ram chronologicznych przeanalizowane zostaną akty prawne zawarte w zbiorze *Nowel Poteodozjańskich*, które datują się na V wiek. Z tego samego okresu pochodzą również ustawy ze zbioru *Constitutiones Sirmondianae*⁴. Dużą grupę źródeł materiału badawczego stanowić będą rozporządzenia pochodzące z *Kodeksu Justyniańskiego*⁵. Jako ostatecznie poddane analizie zostaną ustawy ogłoszone jako *Nowele* przez Justyniana⁶.

Prawodawstwo wymierzone w starą religię rzymską ma związek z chrystianizacją świata śródziemnomorskiego. Proces ten był jednak powolny, a nowa religia potrzebowała aż czterech wieków, aby jej wyznawcy zaczęli stanowić większość mieszkańców Imperium. Powolność w szerzeniu się chrześcijaństwa na terenie cesarstwa nie dziwi, bowiem przyjęcie chrześcijaństwa łączyło się z zerwaniem starego sposobu myślenia, działania i odczuwania. Mogło to nastąpić dopiero w wyniku przełomu spowodowanego gotowością ludzi do zmian. Chrześcijanie wówczas bytowali na marginesie własnych społeczności i często budzili niepokój⁷, zaś zdecydowana większość mieszkańców cesarstwa nadal praktykowała tradycyjny kult.

Sytuacja ta zmieniała się w III wieku. W wyniku walki o władzę wewnątrz cesarstwa i ataków zewnętrznych na granice Imperium został obalony mit o rzymskiej niezwyciężoności. Pogłębiający się kryzys w państwie sprzyjał poszukiwaniom nowych bogów, którzy mogliby zapewnić spokój ducha i dobrobyt, jakim niegdyś cieszyli się ich przodkowie. Bez wątplenia jednak chrystianizacja Imperium była długim procesem, gdyż starożytnym z trudnością przychodziło rozstanie się ze starymi bogami i tradycjami pogańskimi. Przyjęcie nowej religii, której siłą i głównym fundamentem był bezkompromisowy monoteizm wymagało kilku wieków na głębokie przekształcenie starego sposobu myślenia i życia. Aż do połowy III wieku nie istniało coś, co można byłoby nazwać polityką cesarza wobec Kościoła, jednak przyznanie się do wyznania chrześcijaństwa mogło być uznane za podstawę do wydania nawet wyroku śmierci. Najwierniejszych wyznawców pogaństwo posiadało wśród elity rządzącej państwem, czyli wśród senatorów i ekwitów. Bardzo trudno chrystianizacji ulegali także chłopci, którzy byli bardzo silnie przywiązani do tradycyjnego porządku moralnego i religijnego. Chrystianizacja Imperium kosztem starej rzymskiej religii zaczęła zdecydowanie szybciej postępować po nawróceniu na nową religię Konstantyna⁸. Ten krok cesarza przyniósł zmianę polityki państwa względem pogaństwa. Chrześcijaństwo powoli zaczęło zyskiwać ochronę prawną.

³ Theodosiani Libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis, ed. Th. Mommsen, Berlin 1905.

⁴ Constitutiones Sirmondianae w: Theodosiani Libri XVI, jw.

⁵ Codex Iustinianus, w: Corpus Iuris Civilis, ed. P. Krüger, t. 2, Berlin 1954.

⁶ Novellae, w: Corpus Iuris Civilis, ed. R. Schöll, G. Kroll, t. 3, Berlin 1905.

⁷ Wszelkiego rodzaju zarzuty i gwałtowne ataki kierowane przeciwko chrześcijanom przez pisarzy pogańskich i kapłanów żydowskich razem z wrogością urzędową państwa wymagały odparcia ataków i obrony nowej religii. Obrony chrześcijaństwa przed zewnętrznymi atakami podjęli się pisarze chrześcijańscy II wieku, ogólnie nazywani apologetami. E.J. G o o d s p e e d, Die ältesten Apologeten, Göttingen 1914; E.J. G o o d s p e e d, Index Apologeticus, Leipzig 1912.

⁸ T.D. B a r n e s, The Conversion of Constantin, *Classical Views* 4 (1984), 371–391; F. A l t h e i m, Konstantins Triumph von 312, *ZRGG* 9 (1957), s. 221–231.

Ustawodawstwo cesarskie stopniowo zaczęło zabezpieczać przywileje chrześcijan i Kościoła. Nie stało się to jednak szybko i nie miało gwałtownego przebiegu. Był to proces długotrwały. Kryzys świadomości pogańskiej zaczął się pogłębiać. To umożliwiło wystąpienie cesarzom przeciwko staremu rzymskiemu porządkowi i starej religii.

Cesarskie ograniczenia w państwowym ustawodawstwie dotyczącym spraw religijnych miały charakter przepisów karnych, gdyż zawierały one sankcje karne w postaci wszelkiego rodzaju ograniczeń, zakazów i dolegliwości natury prywatno-społecznej wymierzonych nie tylko w kult pogański, ale w samych jej wyznawców. Ustawy te z pewnością pogarszały sytuację prawną grup osób, których dotyczyły i były wynikiem ogólnej polityki religijnej prowadzonej przez władców chrześcijańskich. Cesarz otrzymywał władzę od bogów i tylko przed nimi był odpowiedzialny, a wszystko co robił czynił z inicjatywy boskiej. Taka koncepcja umacniała absolutyzm. Taką postawę od pogańskiego Dioklecjana przejęli później władcy chrześcijańscy, którzy również marzyli o rządach absolutnych. Swoje dążenia ukrywali pod koncepcją wybrańca Boga⁹.

Analiza materiału źródłowego dowodzi, iż cesarskie ograniczenia i zakazy względem pogan skupiły się na kilku głównych płaszczyznach takich jak: zakaz sprawowania urzędów i wykonywania niektórych zawodów, ograniczenia w prawie spadkowym, zniesienie prawa występowania w charakterze świadka i sporządzania aktów prawnych oraz przepisy ograniczające prawo nabywania własności.

Pierwsze ustawy mające na celu ograniczenie praw pogan zostały wydane dopiero na początku V wieku. Stało się to po śmierci niejakiego Stilikona, którego oskarżono o usiłowanie wzniesienia buntu przeciwko religii chrześcijańskiej¹⁰.

W 408 roku cesarz Honoriusz ogłosił rozporządzenie mocą, którego pozbawił wszystkich niechrześcijan możliwości służenia na dworze cesarskim. Ustawa nie precyzowała kategorii osób, których miała dotyczyć. Jej umieszczenie w tytule *De haereticis* mogłoby sugerować, iż ustawodawca miał na myśli tylko heretyków. Jednakże treść uchwały może sugerować, iż cesarz miał na myśli nie tylko heretyków, ale także Żydów i pogan. Zgodnie z wolą cesarza ustawa stanowiła:

---

⁹ Problem ingerencji cesarza w sprawy Kościoła swoje początki bierze w okresie rządów Konstantyna. Władca chrześcijański począwszy od Konstantyna otrzymywał władzę od Boga i tylko przed Bogiem ponosił odpowiedzialność. Pierwsi chrześcijanie nie kwestionowali autorytetu Konstantyna z powodu wdzięczności za zmianę ich sytuacji. Kontrowersje w tej kwestii zaczęły wzbudzać już synowie Konstantyna. Zwłaszcza Konstancjusz dążył do umocnienia swojej pozycji wobec Kościoła. Myśl, iż cesarz na ziemi wypełnia na ziemi wolę najwyższego boga rzymskiego panteonu została zmodyfikowana przez chrześcijan. W tradycji rzymskiej od dawna cesarze byli przedmiotem kultu. Po chrystianizacji Imperium panowało przekonanie, iż cesarz rządził światem z łaski opatrzności bożej, gdyż jest powołany przez Boga do realizacji Jego planów na ziemi. Cesarze chrześcijańscy w okresie późnego cesarstwa uważali, iż spoczywa na nich odpowiedzialność przed Bogiem za to, co działo się w chrześcijańskim świecie. Taka rola cesarza była powszechnie akceptowana. Czasami jednak pojawiły się protesty przeciw ingerencji władcy w sprawy religijne. Protesty te nasiliły się za rządów Gracjana i Teodozjusza Wielkiego.

¹⁰ A. D e b i n s k i, Ustawodawstwo karne rzymskich cesarzy chrześcijańskich w sprawach religijnych, Lublin 1990, s. 165; Th. M o m m s e n, Römisches Strafrecht, Leipzig 1899, s. 609.

*Eos, qui catholicae sectae sunt inimici, intra palatium militare prohibemus, ut nullus nobis sit aliqua ratione coniunctus, qui a nobis fide et religione discordat*¹¹.

Mocą tej ustawy niechrześcijanie, więc zostali pozbawieni prawa pełnienia funkcji na dworze cesarskim. To rozporządzenie Honoriusza miało zastosowanie w zachodniej części cesarstwa.

Dla wschodniej części Imperium podobną uchwałę wydał osiem lat później cesarz Teodozjusz II:

*Qui profano pagani ritus errore seu crimine polluuntur, hoc est gentiles, nec ad militiam admittantur nec administratoris vel iudicis honore decorentur*¹².

Teodozjusz, więc podobnie jak Honoriusz zabronił poganom pełnienia funkcji publicznych. Tekst uchwały odnosił się zarówno do funkcji wojskowych, jak i cywilnych.

W dalszej kolejności na szczególną uwagę zasługuje także szczegółowy przepis zabraniający pełnienia funkcji sędziego przez poganina. Zakaz pełnienia przez pogan funkcji publicznych cesarz Teodozjusz II powtórzył raz jeszcze w ustawie z 425 roku. Ustawa zabraniała:

Iudaeis quoque vel paganis causa agendi vel militandi licentiam denegamus (...).

Dyrektywy zawarte w tym rozporządzeniu odnosiły się do Żydów i pogan. Zabroniono im wnoszenia sprawy do sądów i procesowania się. Ustawa zabraniała także Żydom i poganom pełnienia służby wojskowej oraz sprawowania urzędów cywilnych w administracji cesarskiej.

Zakaz sprawowania jakichkolwiek funkcji publicznych przez wyznawców starej rzymskiej religii powtórzył również cesarz Justynian. Niektóre przepisy odnoszące się do tej kwestii znajdują się w tytule *De haereticis*. W tym miejscu pogan wymieniono obok Żydów, Samarytan i różnych grup heretyckich. Przepisy ponowiły zakaz pełnienia przez pogan urzędów publicznych. Justynian zabronił także wyznawcom religii politeistycznej wykonywania zawodu adwokata. Ustawa w tej sprawie stanowiła:

*Si qui vero [...] eoque magis paganorum [...] dignitatem nacti vel in matriculum causidicorum recepti vel militia cingulove quocumque potiti sunt, eos confestim eorum communione privari iubemus*¹³.

Kolejnym krokiem podjętym przez Justyniana przeciwko poganom był zakaz wykonywania przez nich zawodu nauczyciela. Cesarz postanowił:

Prohibemus autem, quominus ab iis qui paganorum insania laborant ulla doctrina doceatur; ne hac ratione simulent se eos qui miserabiliter eos frequentant instruere, re vera autem animas discipulorum corrumpant [...].

Zatem rozporządzenie zabraniało wyznawcom religii pogańskiej nauczania „jakiegokolwiek doktryny” na terenie cesarstwa. Z treści ustawy nie wynika jaki rodzaj nauczania miał na myśli prawodawca. Wobec tego zakaz ten prawdopodobnie dotyczył wszystkich rodzajów szkół. Rozporządzenie miało zatem zapobiec, aby pod pozorem nauczania nauczyciele ci „nie psuli dusz uczniów”¹⁴.

¹¹ C. Th. 16, 5, 42.

¹² C. Th. 16, 10, 21.

¹³ C. J. 1, 5, 12, 9.

¹⁴ A. Dębicki, jw., s. 167.

Ustawodawstwo cesarskie zawarte w Kodeksie Justyniańskim zawierało również rozporządzenia ograniczające prawną możliwość dziedziczenia majątków przez pogan. Na temat przejścia majątku przez pogan ustawodawca postanowił:

*Nemini autem liceat sive in testamento sive per donationem quicquam personis vel locis ad sustentandum paganorum impietatem relinquere, etsi hoc specialiter voluntatis vel testamenti vel donationis verbis non contineatur, sed alio modo pro vero a iudicantibus deprehendi possit*¹⁵.

Przyjmuje się, iż rozporządzenie to było prawdopodobnie autorstwa Justyniana. Cesarz zabronił w nim przekazywania majątku na podstawie testamentu lub donacji na rzecz osoby lub miejsca związanego z pogaństwem. Prawodawca używając terminu „miejsca” miał zapewne na myśli świątynie pogańskie. Celem tego przepisu było przeciwdziałanie „podtrzymywania pogańskiej bezbożności”. Nieposłusznych woli cesarza karano konfiskatą majątku, a zarekwirowane dobra, które wbrew rozporządzeniu chciano przekazać na zabronione ustawą cele miały zostać rozdane na „wzór dóbr publicznych”. Miały, więc zostać przekazane tym, którzy mieszkali w sąsiedztwie:

*Quae autem ita relicta vel donata sunt, illis personis vel locis quibus data vel relicta sunt auferantur et competant civitatibus, in quibus tales personae habitant vel sub quibus tales loci siti sunt, ut ad instar reddituum publicorum erogentur*¹⁶.

Inne rozporządzenie Justyniana wydane w 531 roku pozbawiało pogan prawa składania zeznań w sądzie. Treść tej ustawy pozwoliła cesarzowi zaliczyć wyznawców starej religii rzymskiej do grupy zwanej *infamis*. Cesarz polecił:

[...] *paganis* [...] *omne testimonium sicut et alias legitimas conversationes sanctimus esse interdictum*¹⁷.

W tym samym rozporządzeniu cesarz Justynian pozbawił pogan zdolności dokonywania aktów prawnych. Ustawa w tej kwestii stanowiła:

[...] *vel pagana superstitione detinet* [...] *omnis legitimus actus interdictus est*¹⁸.

W treści ustawy owe akty prawne, których zawierania zostali pozbawieni poganie przez prawodawcę zostały nazwane jako *legitimus actus*¹⁹. Z analizy tekstu wynika, iż mocą uchwały wyznawcy starej religii politeistycznej zostali pozbawieni prawa zawierania *omnis legitimus actus*. Należy wątpić, iż ustawodawcy chodziło tylko o czynności prawne, które nie przyjmowały ani warunku ani terminu. Prawodawcy chodziło zatem o każdy akt prawny. Praktycznie, więc poganie mocą tej ustawy zostali wykluczeni z życia cywilnego.

Ustawodawstwo cesarskie ograniczyło między innymi także prawo do nabywania własności przez wyznawców religii pogańskiej. Poganie w tej kwestii zostali przez prawodawcę potraktowani podobnie jak heretycy i Żydzi. Przede wszystkim cesarskie rozporządzenia ograniczały wyznawcom starej rzymskiej religii prawo nabywania niewolników. Uchwałę w tej sprawie jako pierwszy wydał w 425 roku cesarz Teodozjusz II. Cesarz zatem postanowił:

¹⁵ C. J. 1, 11, 9, 1.

¹⁶ C. J. 1, 11, 9, 2.

¹⁷ C. J. 1, 5, 21, 2.

¹⁸ C. J. 1, 5, 21, 1.

¹⁹ A. Dębicki, *iw.*, s. 168.

[...] *pagani [...] quibus Christianae legis nolumus servire personas, ne occasione dominii sectam venerendae religionis inmutent [...]*.

Zgodnie z wolą cesarza poganom zabroniono posiadania niewolników wyznania chrześcijańskiego. Z analizy treści ustawy nie wynika czy każdy sposób ich nabywania był zakazany, gdyż ustawodawca w tekście nie określił żadnego z nich. Niektórzy badacze interpretując treść tej ustawy wychodzą z założenia, iż to rozporządzenie zawierało zakaz posiadania nie tylko niewolników – chrześcijan, ale również innych kategorii osób pozostających w jakiegokolwiek zależności od właściciela. Mowa tu o Colonach i służbie²⁰.

Biorąc pod uwagę taką interpretację należy wnioskować, iż ustawa zabraniała osobom nieochrzczonym posiadania chrześcijan jako niewolników lub w jakiegokolwiek innej formie zależności. Rozporządzenie jednak nie przewidywało żadnej sankcji karnej dla nieposłusznych woli cesarskiej.

Kwestię nabywania własności przez pogan poruszył również Justynian, który ogłoszoną przez siebie ustawą potwierdził wcześniejsze rozporządzenie w tej sprawie autorstwa Teodozjusza II. Justynian polecił:

*His ita dispositis repetita lege iubemus, ut nullus [...] paganus [...] servos Christianos habeat quod si inventi in tali reatu fuerint, sancimus servos modis omnibus liberos esse secundum anteriorem nostrarum legum tenorem*²¹.

Powyższa ustawa ogłoszona przez Justyniana nakładała sankcje karne na właściciela będącego wyznania religii politeistycznej, który posiadał niewolnika wyznania chrześcijańskiego. Zgodnie z wolą cesarza takiemu właścicielowi groziła utrata niewolnika, który na mocy rozporządzenia odzyskiwał wolność.

Następne rozporządzenie Justyniana poruszające tę kwestię zwiększało sankcje karne za posiadanie niewolnika wyznania chrześcijańskiego. Cesarz postanowił:

*Paganus [...] non potest Christianum mancipium habere, quia et id liberatur et qui id habuit privatis XXX libras solvit*²².

Mocą tej ustawy poganin nie tylko tracił prawo własności do chrześcijańskiego niewolnika, który odzyskiwał wolność, ale także podlegał karze grzywny w wysokości trzydziestu funtów. Prawo w tej kwestii przewidywało również karę śmierci. Na najwyższy wymiar kary mieli zostać skazywani poganie, którzy w celu uniknięcia konfiskaty niewolników przyjmowali fikcyjny chrzest. Ustawa stanowiła:

*In praesenti autem hoc amplius decernimus, ut, si quis de praedictis Iudaeis [...] habuerit servos nondum catholicae fidei sanctissimis mysteriis imbutos, et praedicti servi desideraverint ad orthodoxam fidem venire, postquam catholicae ecclesiae sociati fuerint, in libertatem modis omnibus ex praesenti lege eripiantur: et eos tam iudices provinciarum quam sacrosanctae ecclesiae defensores nec non beatissimi episcopi defendant, nihil pro eorum pretio penitus accipientibus dominis*²³.

²⁰ Taki pogląd wyraża między innymi J. Gaudemet. Jego zdaniem słowo *servire* w tamtej epoce oznaczało nie tylko niewolnika ale także inne kategorie osób, które pozostawały w zależności wobec właściciela. J. G a u d e m e t, La premiere mesure législative de Valentinien III, Iura 20 (1969), s. 137.

²¹ C. J. 1, 3, 54 (56), 8.

²² C. J. 1, 10, 2.

²³ C. J. 1, 3, 54 (56), 9; 10.

Ustawodawstwo cesarskie regulowało także inne formy nabywania własności. Tak, więc zakazano także przekazywania jakichkolwiek dóbr na korzyść wyznawców starej rzymskiej religii pogańskiej. Rozporządzenie ograniczało prawo:

*Nemini autem liceat sive in testamento sive per donationem quicquam personis vel locis ad sustenandam paganorum impietatem relinquere, etsi hoc specialiter voluntatis vel testamenti vel donationis verbis non contineatur, sed alio modo pro vero a iudicantibus deprehendi possit*²⁴.

Powyższa ustawa Justyniana jednoznacznie zakazywała przekazywania dóbr na podstawie testamentu lub darowizny w celu „podtrzymywania pogańskiej bezbożności” na korzyść osób lub miejsc związanych z wyznaniem pogańskim.

Ponadto poganie podobnie jak inni niechrześcijanie i heretycy nie mogli posiadać dóbr, na których mieścił się kościół katolicki. Rozporządzenie w tej konkretnej sprawie ogłosił również Justynian w 545 roku mocą *Noweli*, która dodatkowo nadała liczne przywileje Kościołowi w cesarstwie. Ustawa stanowiła:

*Si autem orthodoxus possessionem habend, in qua est sancta ecclesia, eam alienaverit vel reliquerit vel in emphyteusin vel conductionem vel in qualemcumque administrationem [...] pagano [...] dederit, sanctissima eiusdem vici ecclesia horum dominum vindicet*²⁵.

Zgodnie z przepisami dobra, na których mieścił się kościół katolicki nie mogły być sprzedane ani przekazane na rzecz pogan. Wyznawcy starej rzymskiej religii nie mogli takich ziem ani dzierżawić, ani nimi nawet zarządzać. Za nieprzestrzeganie ustawy prawodawca przewidywał rewindykację własności.

Tak, więc dbałość o jedność i prawowierność Kościoła przez cesarzy miała duże znaczenie dla jedności państwa. Jednakże ochrona prawna chrześcijaństwa w rezultacie pociągnęła restrykcje skierowane przeciwko wyznawcom innych religii, które były nieuznawane przez państwo. Z cesarskich kancelarii prawnych, sygnowane przez władców wyszły liczne rozporządzenia przeciwko niechrześcijanom, Żydom, heretykom, apostatom oraz poganom. Dotyczące ich akty prawne miały charakter ustaw karnych. Nie zawsze jednak były karami w ścisłym znaczeniu tego słowa. Niekiedy miały one charakter rozporządzeń policyjno-administracyjnych²⁶. Owe konstytucje z pewnością pogarszały status prawny wszystkich innych grup religijnych w Imperium. Miało to miejsce zarówno w sferze publicznej jak i prywatnej²⁷.

Badania prawodawstwa cesarskiego IV–VI wieku potwierdziły, iż wiele z wydanych w tym czasie ustaw przewidywało surowe kary. W źródłach historycznych nie znajdujemy jednak dowodów na to, że te prawa były bezwzględnie egzekwowane. Źródła nie podają konkretnych przypadków, aby za nieprzestrzeganie rozporządzeń stosowano karę śmierci. Nie można jednak wykluczyć, że nie pociągały one za sobą żadnych innych konsekwencji. Zawarte w przeanalizowanych aktach prawnych ograniczenia administracyjno-policyjne mogły być stosowane w praktyce. Zgodnie w wolę cesarzy za nieprzestrzeganie tych praw można było pozbawiać pogan prawa sprawowania urzędów, wykonywania niektórych zawodów, sporzą-

²⁴ C. J. 1, 11, 9, 1.

²⁵ Nov. 131, 14, 1 (545).

²⁶ A. Dębicki, jw., s. 22.

²⁷ Tamże.

dziania ważnego testamentu, dziedziczenia, występowania w charakterze świadka oraz prawa nabywania własności. Nie należy także zapominać, że ustawodawstwo cesarskie okresu prawa schyłkowego było trudne do stosowania z powodu dużej ilości ustaw, ich rozproszenia oraz problemów z ich rozpowszechnieniem. Dlatego też podobnie brzmiące akty prawne były wydawane przez kolejnych cesarzy.

IMPERIAL LIMITATIONS OF CIVIL LIBERTIES OF PAGAN PEOPLE IN THE STATE LAW IN IV-VI CENTURIES

SUMMARY

The provisions constituting the object of this dissertation were put into force in the period of three years, from the reign of Constantine to Justinian. The analysis of references implies that the first regulations against the civil liberties of pagans, in the modern meaning of these words, resembled criminal procedures, since they included sanctions in the form of all kinds of limitations, prohibitions and ailments of public and public-legal nature. Imperial provisions directed against the followers of old Roman religion introduced the interdiction of holding offices and performance of some occupations, as well as the restrictions in the law of succession. By the force of law, Christian emperors forbade pagan people to act as witnesses and to draw up legal acts. In addition, the provisions limiting their law of acquisition were issued. Without any doubts, these regulations compounded the legal situation of the group concerned, and constituted the consequence of a general religious policy adopted by Christian authorities.